

**CONFERENTIE
TRANSITIE DUURZAME LANDBOUW**
BEURS VAN BERLAGE - AMSTERDAM
26 APRIL 2002

Conferentie

Transitie Duurzame Landbouw

**Beurs van Berlage - Amsterdam
26 april 2002**

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
Postbus 20401
2500 EK Den Haag
tel.: 070 378 56 53
internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>

ISBN: 90 - 5059 - 150 - 7

Overname van tekstdelen is toegestaan,
mits met bronvermelding.

Rapportnr. 02.2.013 (serie achtergronddocumenten)

Achtergrond van de Conferentie

De landbouw in Nederland staat voor een grote opgave: duurzaam te worden in zowel ecologisch als in economisch en sociaal-cultureel opzicht. Velen en elk op hun eigen wijze zijn reeds begonnen met het leveren van een bijdrage middels innovaties. De doelstelling de Nederlandse landbouw op een termijn van tien tot twintig jaar duurzaam te laten worden vergt echter een majeure gezamenlijke inspanning van velen. Traditionele grenzen in rollen en verantwoordelijkheden moeten daarbij ter discussie kunnen worden gesteld. Ingrijpende vernieuwingen zijn onvermijdelijk. Het gaat om een transitie naar een duurzame landbouw.

De vraag hoe dat transitieproces moet worden vormgegeven staat centraal tijdens deze conferentie.

Uitgangspunt van InnovatieNetwerk tijdens deze conferentie is dat ontwikkelingen in de praktijk leidend voor de discussie zijn. Wat bedacht werd, wordt getoetst aan de praktijk. En de uitkomst van die discussie vormt de basis voor de aanpak van het transitieproces.

In samenwerking met Paul Bos (boer, organisatieadviseur en innovator in de praktijk) werden elf innovatoren uitgenodigd om hun projecten en ervaringen toe te lichten. Een deel van deze projecten komt rechtstreeks voort uit de praktijk van InnovatieNetwerk;

een deel ook niet. Ze werden geselecteerd op grond van hun rijke verschillen in benadering, onderwerp en ervaringen.

Aan de conferentie werd tevens deelgenomen door een groot aantal beleidsverantwoordelijken, uit zowel de landelijke als de provinciale overheid, uit maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en kennisinstellingen. Het proces tijdens de conferentie was erop gericht een helder beeld te verwerven van het proces dat tot de gevraagde transitie moet leiden. Een proces, dat alle belanghebbenden de gelegenheid biedt hun kennis, ervaring en belangen in te brengen. En tegelijkertijd het transitieproces doelgericht op en effectief stimuleert.

Tijdens de conferentie werd ingegaan op

- urgentie en aard van de opgave
- organisatie van de innovatieprocessen
- kaders van een duurzame landbouw
- ervaringen in de praktijk
- samenvatting en afspraken: hoe nu verder

De conferentie bood de deelnemers tevens de gelegenheid afscheid te nemen van Arie Pieter Verkaik, directeur van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. Bij velen bekend als A.P.; hij gaat per 1 juni 2002 met pensioen.

URGENTIE EN AARD VAN DE OPGAVE

Welke kenmerken heeft de landbouw in Nederland over tien tot twintig jaar? Hoe gaat het transitieproces verlopen? Wat zijn de succesfactoren voor kansrijke systeem-innovaties in de landbouw? Voorzitter J. Kremers opende de conferentie met een inleiding waarin hij inging op het veranderingsproces en de rollen van de diverse partijen. Tevens schetste hij de belangrijke karakteristieken van de landbouw in Nederland in de komende decennia.

Voorzitter Dr. J. Kremers

Dames en Heren

“Hier onder uw voeten klotste 500 jaar geleden het water, in open verbinding met het IJ. Amsterdam was een dorp. Aan de

buitenkant van de Zeedijk, hier nog geen duizend meter vandaan, werkten de boeren in hun tuinderijbedrijven. Aan de Kalverdijk, wat nu de Kalverstraat heet, stond een klooster, dat bekend was om z'n veestapel. Het verkocht niet alleen kalveren, maar ook varkens en runderen. Ruim honderd jaar later was dit agrarische dorp gegroeid tot een internationaal handelscentrum. Op deze plek – en die tegel daar herinnert ons er nog aan – functioneerde toen de grootste graanbeurs van Europa. Hier lagen tientallen schepen met hout en graan uit Scandinavië. Amsterdam ontwikkelde zich in 150 jaar van een dorp achter een paar zompige dijken, tot een wereldhandelscentrum. De transitie was een feit. Voorsprong in technologie en handelsgeest, in combinatie met het vermogen om tijdig de bakens te verzetten, lagen eraan ten grondslag.”

Dit als antwoord op de vraag bij enkelen van u, waarom deze conferentie juist hier wordt gehouden. Want de centrale vraag die ons allen vandaag de dag bezighoudt – welvaart én welzijn te ontwikkelen – lijkt veel op die van 500 jaar geleden, maar is oneindig veel complexer. Het gaat nu niet alleen om welvaart, ook de kwaliteit van leven moet – en wel tegelijkertijd – worden verbeterd. Een fundamentele omschakeling naar een duurzame samenleving is noodzakelijk, waarin we het beheer van onze kernvoorwaarden niet afwentelen op anderen of op onze toekomst. En voor die transitie hebben we geen 150 jaar de tijd.”

Het huidige tempo van verandering in onze omgeving is zeer hoog. De schaal waarop het omschakelingsproces naar duurzaamheid moet worden gerealiseerd is groter dan ooit tevoren en de veranderingen zijn complexer dan ooit, want de problemen strekken zich uit over meerdere maatschappelijke domeinen zoals economie, milieu, ruimtelijke kwaliteit, welzijn, waarden en normen. En door deze vervlechting zijn veranderingen ook nog minder stuurbaar geworden.

Glashelder is, dat het transitieproces niet door één partij kan worden gerealiseerd. Het is een gezamenlijk proces van zoeken, leren en doen, waarbij uiteenlopende maatschappelijke partijen zijn betrokken. Overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en intermediairs spelen in dit proces een even belangrijke rol. Toch is voor de overheid een bijzondere rol weggelegd, omdat deze tweeledig is: enerzijds moet zij ruimte scheppen en voorwaarden creëren voor het starten en in gang houden van de transitie, anderzijds is de overheid mede-actor en gelijkwaardige deelnemer in het netwerk.

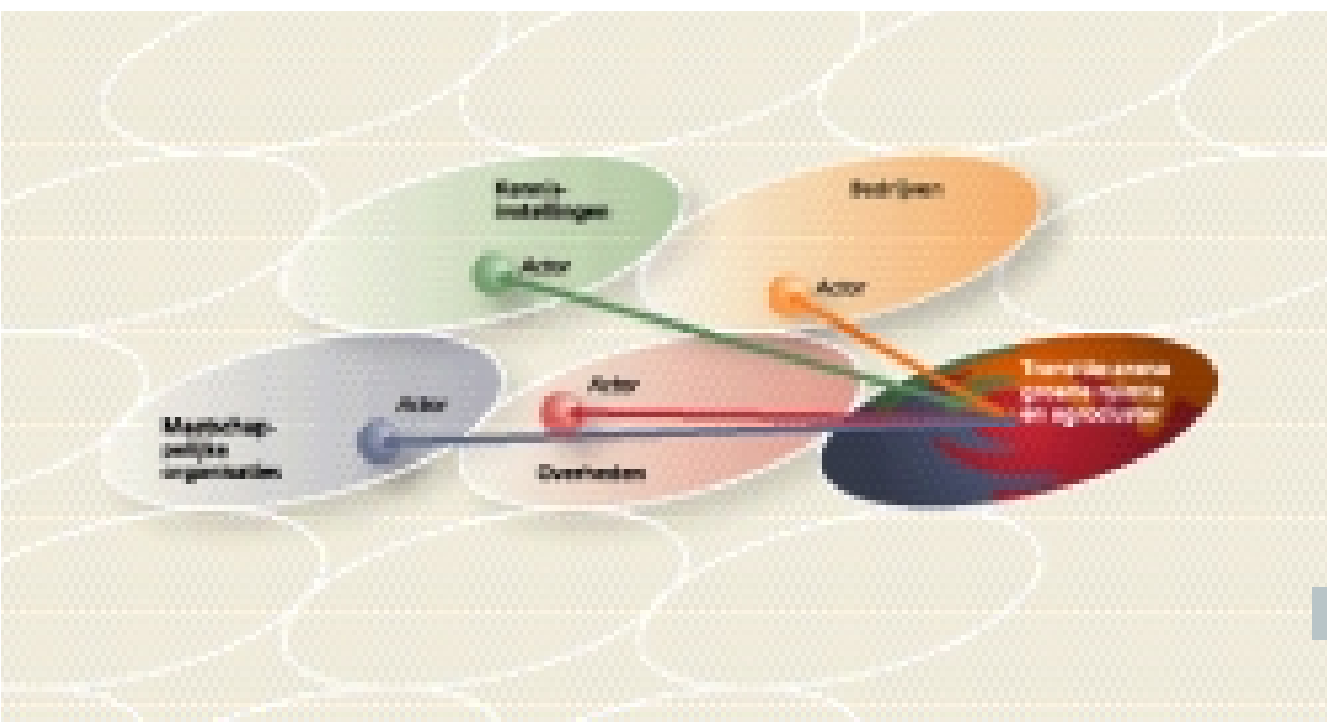
Met dat doel is InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster door partijen gezamenlijk in het leven geroepen.”

ORGANISATIE VAN DE INNOVATIEPROCESSEN

“De hieronder genoemde partijen vormen gezamenlijk het netwerk. Het kan worden beschouwd als een transitiearena, die bestaat uit drie componenten:

- 1 Een groep aanvoerders van de vernieuwingsbeweging, die de wil hebben (en uitspreken) van de transitie duurzame landbouw in de komende jaren gezamenlijk - én in de eigen thuisbasis - een succes te maken. Zij ontwikkelen een gezamenlijke visie over doelen (“agenda”), instrumenten en werkwijze. Die moet zowel bestuurlijke ruimte creëren als bestuurlijk commitment aangaan.
- 2 Een - in de tijd groeiend - breed netwerk van vernieuwende actoren uit de vierhoek. Die ontplooiën een variëteit aan initiatieven.
- 3 Een onafhankelijke katalysator, die dit proces in het vernieuwingsnetwerk ondersteunt en aanjaagt. Daarvoor dienen: toekomstverkenningen, de ontwikkeling van inspirerende toekomstbeelden, het bevorderen van gezamenlijke visie- en ambitievorming, workshops, dialogen, maar vooral ook pilots en voorbeeldprojecten.

Een netwerk benadering, waarin partijen deelnemen met eigen verantwoordelijkheid en duidelijke innovatieambities.

Waar het vervolgens om gaat is dat er een interactie wordt georganiseerd, zowel tussen de verschillende innovatiegerichte deelnemende personen onderling in het netwerk, samenwerkend in tal van projecten, als tussen het netwerk en de thuisbases van de deelnemers.

Anders gezegd: de innovatiegerichte personen in de vierhoek bundelen en benutten in het netwerk hun energie en creativiteit. Bestaande initiatieven worden waar zinvol verbonden, nieuwe visies ontwikkeld en verkend, culturen komen bij elkaar. Ervaringen uit de praktijk worden nadrukkelijk bij vernieuwingsprocessen betrokken. Het netwerk ontwerpt niet alleen uitdagende toekomstbeelden; het zorgt er ook voor dat belangen van verschillende belanghebbenden duidelijk worden en tot hun recht komen.

Taakgroepen en andere actoren geven, ondersteund door leden van de staf, middels projecten, gezamenlijk vorm aan de innovaties. Het bestuur en het faciliterende bureau willen de katalysator zijn van de vernieuwingsprocessen, zijn onafhankelijk van welke partij dan ook, maar tegelijkertijd nauw verbonden met elk van de deelnemers. Dit is, wat InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster wil zijn, wat het wil doen en hoe het wil werken.

Waar moet dat over gaan, waarop richt het netwerk zich? Bedrijfsleven, overheid en de andere partijen gezamenlijk hebben tien thema's vastgesteld, die de koers aangeven van de noodzakelijke transitie en systeeminnovaties op het gebied van groene ruimte en agrocluster. Een van de thema's is *"Transitie naar een Duurzame Landbouw"*.

"Duurzame Landbouw is niet één landbouwconcept, maar het is een veelsoortige en veelzijdige verzameling van activiteiten, elk met z'n betekenis en bijdrage op het gebied van duurzaamheid. In grote lijnen, gaat het dan om een drietal streefbeelden.

Allereerst de productie van wat genoemd wordt 'plattelandsdiensten', vervolgens de intensieve, niet grondgebonden agroproductie, onder condities die sociaal en maatschappelijk aanvaardbaar worden geacht. En tenslotte is er een derde streefbeeld, dat steeds meer aandacht krijgt, namelijk de ontwikkeling van Nederland tot Regieland; ervan uitgaand dat de fysieke ruimte om te produceren zal afnemen en het toch van belang is onze positie in markten te behouden of waar mogelijk te versterken.

De transitie naar een duurzame landbouw is derhalve een pluriforme transitie, die zal bestaan uit veel verschillende ontwikkelingen en initiatieven.

Een uitstekend voorbeeld van de variëteit aan initiatieven die ieder een plaats hebben binnen de genoemde streefbeelden, hebt u kunnen zien in de acht projecten die present zijn tijdens deze conferentie. Maar u hebt kunnen zien dat ze allemaal worstelen met vele en soms heel verschillende vragen en problemen.

Het doel van deze conferentie, van InnovatieNetwerk en van ons allen gezamenlijk, is zichtbaar te maken wat er moet gebeuren om de transitie naar een duurzame landbouw te laten slagen, hoe partijen knelpunten willen gaan oplossen en hoe er ruimte gecreëerd gaat worden voor nieuwe kansen en oplossingen".

ERVARINGEN UIT DE PRAKTIJK

Dagvoorzitter Leoni Jansen neemt vervolgens het stokje over van voorzitter Kremers. Leoni Jansen is bekend om haar veelzijdigheid en brede interesse (journalistiek, kunst, innovatieve ontwikkelingen en modern ondernemerschap). Zij introduceert om te beginnen de eerste drie van de aanwezige innovatoren: initiatiefnemers van opmerkelijke projecten.

op slot zitten qua uitbreidingsmogelijkheden. Heel veel bedrijven liggen dicht bij elkaar, woningbouw ertussen, natuurgebieden die daar weer tussenin liggen; dat creëert een complex geheel in Nederweert wat beperkend is voor de landbouw, maar ook voor de woningbouw, voor de natuur, recreatie en toerisme". Het idee dat uitgewerkt is, betreft **geconcentreerde vestiging van bedrijven**.

Harold Kupers is varkenshouder en initiatiefnemer van het project Productiepark Nederweert. Zijn project is een voorbeeld van een aanpak in de categorie "intensieve, niet grondgebonden agroproductie". Kupers vertelt: 'Door de onzekere situatie waar de varkenshouderij in gezeten heeft, heb ik wel getwijfeld of ik daadwerkelijk het bedrijf van mijn ouders moest overnemen. Maar, gezien de innovaties die er toch voor de varkenshouderij voor het oprapen liggen, heb ik dat toch gedaan. In Nederweert zaten wij met de problematiek dat de varkenshouderij en ook de pluimveehouderij eigenlijk

"Dat betekent dat bedrijven die nu in het buitengebied liggen, en waarvan er een aantal naar mening van de samenleving eigenlijk op een verkeerde plaats liggen, dat je die naar een agroproductiepark zou kunnen brengen, waardoor enerzijds die bedrijven weer ontwikkelingsmogelijkheden krijgen en ook het buitengebied zich kan ontwikkelen". Afbeelding 2 foto's voor/na (van cd-rom) Kupers schetst hoe veertien ondernemers een vereniging oprichtten, die actief aan het agroproductiepark willen trekken. Een van de afspraken is, dat om te beginnen

een landschapsarchitect moet komen om te kijken naar de ruimtelijke invulling. "Je zult moeten kijken hoe je stallen gaat bouwen, wat voor materialen je daarvoor gaat gebruiken. Nu zijn de stallen altijd langwerpig, misschien moeten ze wel vierkant zijn. Al dat soort zaken kun je dus op dat productiepark nieuw maken en nieuw afstemmen op de eisen die de maatschappij op dit moment eigenlijk stelt", aldus Kupers.

Het gaat op dit moment om 14 ondernemers. Als die hun bedrijven zouden verplaatsen naar het nieuwe vestigingsgebied betekent dat, dat er 80 stallen in het buitengebied zouden verdwijnen.

Wat nu nodig is

Kupers zegt: "Het plan hebben we zelf ontwikkeld, samen met Alterra. Wat wij nu merken is dat er in de gemeente Nederweert en provinciaal draagvlak is voor de plannen die wij hebben. Dat daar iedereen zegt van: dit is nou een ontwikkeling waarin integraal wordt gekeken, zó zou je dat moeten aanpakken." "Maar wat we nu nodig hebben is medewerking van de top van LNV, omdat op het moment dat je bij het ministerie komt voor beleidsruimte of om een stukje financiële ondersteuning, je merkt dat het ministerie eigenlijk de reconstructie in eerste instantie losgelaten heeft en zegt: zoek het aan de basis maar uit. Maar op het moment dat je met een concrete aanpak komt, zeggen zij, 'dit staat ons niet aan' en het hele proces valt stil.'

Harold Kupers

Telefoon 0495 632048

hkupers@livar.nl

Huidige situatie

Na herinrichting in agroproductiepark

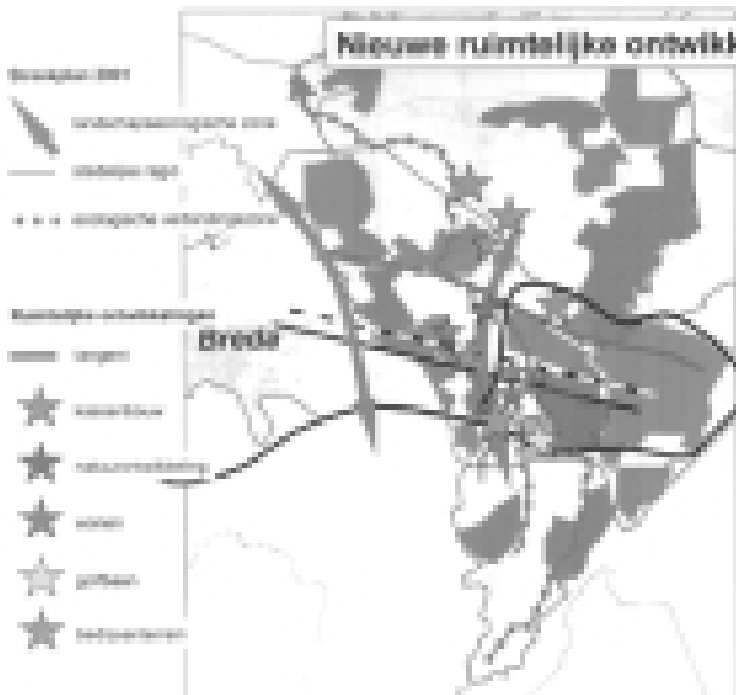
Gerard Berkelmans

De tweede initiatiefnemer die Leoni Jansen interviewt is Gerard Berkelmans. Hij is directeur van Intratuin in Rosmalen en besloot een paar jaar geleden zich te gaan bezighouden met het vormgeven van een groter leefgebied;

tussen Tilburg, Breda en 's Hertogenbosch. **“Een vorm van multifunctionele landbouw”**. Berkelmans ligt zijn initiatief ‘De Groene Kamer’ genoemd toe. “In het buitengebied, maar binnen de grenzen van de gemeente Tilburg, is een boerderijencomplex verworven. Het doel is daarvan een ‘landgoed nieuwe stijl’ te maken, waar mensen naar toe kunnen komen voor allerlei vormen van lekker genieten, recreëren. Er zal worden gezorgd voor goede organisatie en verbindingen. Je kunt er niet alleen dingen kopen voor huis en tuin, maar ook lekker eten, les nemen, deelnemen aan workshops, etc.

Chris Zevenbergen

De derde initiatiefnemer die Leoni Jansen introduceert is Chris Zevenbergen, projectleider bij Dura Vermeer. Daar is een idee ontwikkeld voor drijvende kassen. **“Een vorm van intensieve agroproductie-systemen”**. Zevenbergen: “Wij zagen dat universiteiten, gemeentes en de waterschappen zich druk maken om het waterbeheer, o.a. in de commissie Tielroy, maar de bouwwereld eigenlijk niet. Als je je realiseert dat er een miljoen woningen bijgebouwd moeten worden de komende 30 jaar en als je dan kijkt naar de ruimteclaims die er voor water zijn, dan kun je heel snel zien dat 20%

Wat nodig is

Berkelmans zegt: “Wij zijn drie jaar geleden begonnen en de politiek was erg verdeeld. Sommigen zeiden, daar moeten huizen komen. Anderen zeiden, het moet groen blijven: elke steen die je er neerlegt is een begin van het eind. Wat nodig is, is een integrale benadering van het grotere buitengebied. En dan zal waarschijnlijk blijken dat onze aanpak daarin goed past omdat het zowel het groene buitengebied als de recreatie en kwaliteit van wonen bevordert.”

Gerard Berkelmans
 Telefoon 06 534 05316
 g.berkelmans@hetnet.nl

van die opgave niet op de traditionele manier gebouwd kan gaan worden. Dat betekent dus dat we in Nederland op een heel andere manier moeten gaan bouwen. We zijn dus gaan kijken naar een bouwwijze die als het ware zich aanpast aan de omgeving, die omgeving die steeds natter wordt met een fluctuerend waterpeil.”

**STERKE
 GLASTUINBOUW
 OP WATER**

Het is ook een uitdaging die speelt in alle deltagebieden in de wereld. Zevenbergen zegt: "Daar woont de meerderheid van de bevolking. Die gebieden hebben twee problemen. Aan de ene kant wordt het steeds natter en aan de andere kant wordt het steeds voller door de groei. Dat betekent, wil je die gebieden duurzaam kunnen inrichten, dan zul je op een andere manier met dat water om moeten gaan, dan zul je op een waterneutrale manier moeten bouwen. Een van de oplossingsrichtingen is dan een drijvende constructie maken. Want als iets drijft dan kan het mooi fluctueren en dan kun je het dus combineren met water." Als er iets moet drijven in Nederland, dan is het een kas, want kassen liggen in het lage deel van Nederland, dat last heeft van water, maar tegelijkertijd een enorme economische betekenis heeft voor Nederland. "Dus wij hebben dat idee uitgewerkt en hebben allerlei partijen die er echt verstand van hebben gevraagd: is dit nou een zinnig idee of slaat het nergens op? Partijen moedigden ons aan ermee door te gaan. Het concept is verder uitgedokterd. Allerelei functies, die je in een normale kas niet kwijt kunt, zitten in het concept: een koeling in de onderbouw om de warmte die je ontwikkelt in de bovenbouw op te bergen, gietwateropslag, CO₂-opslag, etc."

Wat nodig is

Zevenbergen wil binnen een aantal maanden een prototype bouwen van 800 m² om te laten zien hoe het werkt. Hij zegt: "Het bijzondere van dit project is dat het een stapeling van functies is. Daarvoor moeten partijen bij elkaar komen en samenwerken die normaliter niet met elkaar samenwerken. Wat wij nu vragen is, partijen werk samen! Ik denk aan een waterschap met een bouwer of een bouwer die samenwerkt met een glastuinbedrijf. Al die partijen, ook de instituties en de overheden, moet bereid zijn om ook buiten hun grenzen te treden en niet meteen drempels te gaan opwerpen, maar wel zich inzetten om deze nieuwe ontwikkeling een kans te geven."

Dura-Vermeer - Dr. Ir. C. Zevenbergen
Telefoon 023 5692345
e.mail: c.zevenbergen@duravermeer.nl

Doodknuffelen, maar niet houden van

In de voorbereiding van de conferentie heeft Paul Bos met veel ondernemers gesproken. Hij vertelt: "De initiatiefnemers die willen innoveren worden vaak voor gek verklaard! Of mensen zeggen: leuk idee, maar laten wij weer tot de orde van de dag overgaan. Het zijn vaak buitenstaanders, mensen die dus ergens anders ideeën hebben opgedaan, die de drive voelen om echt te veranderen en doorzetten."

Paul Bos

Paul Bos doet een andere opmerkelijke constatering: "Wat ik veel heb gehoord is: bij de overheid staat iedereen klaar om deze innovatieve mensen te knuffelen. Zij worden bijna doodgeknuffeld! Want zij worden veel gevraagd voor bijeenkomsten en ontvangsten. Iedereen wil komen kijken op hun bedrijven: maar niemand houdt echt van ze, zo is hun ervaring. Want als het erop aan komt staan ze er alleen voor en ontmoeten ze bij bestuurders uiteindelijk meer tegenwerking dan bereidheid mee te werken".

Projecten

Toch zijn het juist deze pioniers die de transitie naar een duurzame landbouw mogelijk maken. Een tiental presenteert hun ambitie en hun belangrijkste vraag tijdens deze conferentie.

50 ton aardappels, 30 ton bieten en 100 ton natuur

Gevraagd: een factuuradres

De heer Zevenbergen is met een groep akkerbouwers de initiatiefnemer van een project waarin boeren naast voedselproductie ook groene diensten als landschapsbeheer en onderhoud van cultureel erfgoed willen verrichten.

Maar wie gaat voor die diensten – die ‘iedereen’ wel belangrijk vindt, betalen? Waar kan de factuur naar worden toegestuurd? Boeren hebben ervaring, zijn goed toegerust om het platte land mooi te houden. Maar: hoe moet de samenwerking met vrijwilligersorganisaties worden georganiseerd? Wie neemt daartoe het initiatief? En waar kan de factuur voor het werk van de boeren naar worden toegestuurd?

*Delta Natuur Product – Strijen (Hoekse Waard)
Bas Zevenbergen
Telefoon 0186 573717*

Vleesvarkens groeien op in een beter milieu.

Gevraagd: plaats op de politieke agenda

Geconfronteerd met de problemen die klanten-varkenshouders in toenemende mate hebben met hun omgeving, is Nutreco gaan nadenken over mogelijke oplossingen voor de stankoverlast. De oplossing is een typisch voorbeeld van innovatie: de ervaring met aardappelbeluchtingsystemen werd gebruikt. De stal kreeg een gesloten kringloop van lucht, mest en voer. Met als gevolg een beter klimaat, zowel binnen als buiten de stal. Maar: intensieve varkenshouderij met gesloten systemen staat haaks op de politieke agenda die juist ‘openheid’ bepleit. Hoe kan deze kans worden behouden en benut?

*Stalconcept Nutreco
Leo den Hartog
Telefoon 0485 589450
e.mail: leo.den.hartog@nutrec0.nl*

Je eigen moestuin met 99 anderen
Gevraagd: mechanisatie op de vierkante meter

Het idee van 'community supported agriculture' stamt uit de USA. In Wageningen hebben Klaas en Wendela hun tuindersbedrijf op dezelfde leest geschoeid: 100 gezinnen uit de wijde omgeving zijn met hun bedrijf verbonden. Zij helpen op het bedrijf, ervaren dit tegelijkertijd als recreatie en ontspanning. Uiteraard zijn zij ook afnemers van de producten. Maar: de regionale overheid heeft nog geen oog en geen beleid voor dergelijke bedrijven, waardoor groeimogelijkheden beperkt worden. Ook is er een gebrek aan goede mechanisatievormen voor dergelijke kleinschalige bedrijven waardoor de productiviteitsgroei wordt belemmerd.

De Nieuwe Ronde
Klaas Nijhof en Wendela Zijlstra
Telefoon 0317 413899

Lerende netwerk van boeren, burgers en buitenlui
Gevraagd: visionairs bij ruimtelijke ordening

Een belangrijke opgave voor boeren is de relatie met de burger en de consument te herstellen. Een dialoog met de grotere steden bij de vernieuwing van het platte land is daarvan onderdeel. Een goed voorbeeld is het Groene Hart, dat van toenemende betekenis is voor recreatie, als stiltegebied en als veenweide cultuurgebied met melkveehouderij. Bij de nieuwe doelstelling kunnen boeren veel van elkaar leren, ook in internationaal verband. Maar In Natura stuit nog steeds op traditionele processen van ruimtelijke ordening die geen ruimte laten voor deze nieuwe maatschappelijke opgave. De waarde van het platteland en daarmee ook de basis om die in stand te houden en verder te ontwikkelen, moet opnieuw en integraal worden benoemd.

S.O.S. Sustainable Space – In Natura (WLTO)
Franck Kuiper
Telefoon 023 516 3461
Fax 023 5422482

Varkensmest wordt varkensvoer

Gevraagd : deelname door boeren en banken

Als er een mestoverschot is en die mest wel waardevolle stoffen bevat, zou de teelt van wier dan een oplossing kunnen bieden. Met dit idee ging Gelderman aan de slag. Na talloze proeven werd een proces ontwikkeld waarin varkensmest erin gaat en er voer voor jonge biggen uitkomt. Maar: de investeringen om het proces op grote schaal te laten plaatsvinden zijn aanzienlijk. Bassins voor algenteelt moeten in het landschap gaan passen en ook andere partijen in de agrosector moeten bereid zijn bestaande belangen te heroverwegen.

Aquacultura B.V. (Wierenproject)

A.E. Gelderman

Telefoon 0573-441405

Fax 0573-441819

e.mail scriverius@hetnet.nl

Integraal concept vleeskuikenhouderij

Gevraagd: aanpassing regelgeving

Voordat een stukje kip op tafel staat vinden er momenteel nog enorm veel transportbewegingen plaats. Van legkijpouderij naar kuikennestrij, naar slachterij en vleesverwerkend bedrijf. De maatschappij staat kritisch tegenover het gesleep met dieren. Zo veel mogelijk handelingen op één plaats; zo was de idee. Dit werd verder uitgewerkt, tot en met het slachten met een mobile slachterij op de plaats van kuikenhouderij. Een aanzienlijke verbetering van de duurzaamheid. Maar: de regelgeving staat deze verbetering niet toe. Hoe kan de realisatie van het concept, inclusief borging van hygiëne regels en voedselveiligheid, toch worden gerealiseerd?

Duurzame Agrofoodketens - Kuijpers Kip

Jan Dirk van der Klis (ID-TNO)

Telefoon 0492 341623

Fax 0492 344171

e.mail: j.d.vanderklis@idtno.nl

Van rustige boerderij tot stadshoeve

Gevraagd: aanpassing van de regels

Door ongebreidelde stadsuitbreiding komen boerenbedrijven in nood. Voor traditionele bedrijfsvoering is er onvoldoende ruimte, terwijl stedelingen meer behoefte krijgen aan rust, ruimte en regelmaat. Daaruit ontstond de idee de boerderij ontmoetingsplaats te laten worden voor zorgvragers, kinder- en straks ook seniorenopvang, voor natuureducatie. Maar: agrarische bestemming voorziet niet in dergelijke nieuwe functies. Hoe kan tijdig ruimte worden gecreëerd voor de gevraagde vernieuwing, het ondernemerschap worden gestimuleerd?

Dynamische stadsboerderij De Stadshoeve

Zunderdorpergoue 29

1027 AT Zunderdorp

Fam. Hoeve

Telefoon 020 6342715

Fax 020 6342715

www.stadshoeve.myweb.nl

Kas als Energiebron

Gevraagd: ruimte voor pilotproject

Glastuinbouw is nu nog een van de grootverbruikers van energie in Nederland. Door toepassing van nieuwe technieken als warmtekrachtkoppeling, gebruik van biomassa en energiemangement is per eenheid product een aanzienlijke energiebesparing. De nieuwste technologische ontwikkelingen in aanmerking genomen, is de uitdagende maar volgens deskundigen realiseerbare ambitie geformuleerd: de kas als energiebron in plaats van grote energieverbruiker. Maar: dat vraagt om proeflocaties en pilots waar opties in de praktijk kunnen worden onderzocht. Welke partijen zijn bereid te investeren in nieuwe inzichten op dit gebied?

SIGN

Dr. Ir. H. van Oosten

telefoon 070 3382715

e.mail hvoosten@lto.nl

Regels van gisteren en vandaag - innoveren voor morgen

Tijdens de discussie waren verschillende geluiden te horen over wet- en regelgeving. Sommigen zeggen: "binnen de huidige regels is er nog voldoende ruimte om te innoveren. Het komt aan op creatief ondernemerschap. Er moet niet gewacht worden tot de regels veranderen – dat komt in de loop van de tijd wel als nieuwe praktijk zich heeft bewezen." Anderen klagen desalniettemin over de traagheid en soms tegenwerking van ambtelijke lagen en instituties:

Leoni Jansen interviewt deelnemers

Gelderman van het Wierenproject zegt: "het hele ambtelijke systeem lijkt momenteel gericht op twee zaken: inkrimping van de varkensstapel en transparantie van het productieproces. Maar daarmee bereik je nog geen duurzaam systeem. Wij hebben de grootst mogelijke moeite om medewerking te verkrijgen voor verder onderzoek, terwijl alle indicatoren technisch op groen licht staan. Als we zo moeten blijven wachten op Den Haag (2 jaar) en vervolgens op Brussel (1 jaar) dan is het project ter ziele".

Zevenbergen, van het project in de Hoekse Waard zegt: "De Hoekse Waard is aangewezen als een nationaal landschap. Dat nationaal landschap hebben boeren eeuwenlang onderhouden: gratis, omdat het kon met het boerenbedrijf. Die tijd is voorbij. Dat landschaponderhoud kost nu geld en er moet wel iemand zijn die dat gaat doen. Wij zijn met een groep boeren bij elkaar

gaan zitten en zien daar een functie voor ons. Maar volstrekt onduidelijk is, waar we de rekening voor ons werk naar toe kunnen sturen."

De transitie krijgt koers en tempo in de arena

Herman de Boon is voorzitter van de onlangs opgerichte Maatschap Transitie Duurzame Landbouw. Daarin nemen zo goed als alle belangrijke actoren deel. Zij gaan in de maatschap samenwerken om de gevraagde transitie een duidelijker koers en een hoger tempo van ontwikkeling te bezorgen.

rechts Herman de Boon

Op de vraag van Leoni Jansen waar we over tien jaar moeten zijn, zegt Herman de Boon: Het gaat in eerste instantie om het proces. We zitten hier in een soort arena. En dat is ook wat InnovatieNetwerk voor ogen staat: mensen en partijen bij elkaar brengen die elkaar normaliter niet direct opgezocht zouden hebben en die in een soort netwerk met elkaar na laten denken over op welke wijze waarop zij vorm en inhoud kunnen geven aan al die nieuwe initiatieven die er ook zijn.

Jansen: Maar wat is nu de belangrijkste transitie waar wij de komende 10 jaar met de landbouw inzitten, of kan je dat eigenlijk niet zeggen?

Kan je dat pas achteraf constateren?

Herman de Boon: Ik denk dat het proces gekenmerkt wordt door zoeken en door leren. 80% van wat hier geroepen wordt, wordt waarschijnlijk nooit gerealiseerd omdat het economisch wellicht niet realiseerbaar is. Bij productontwikkeling in bedrijven flopt ook 80% of misschien zelfs wel 90%. Hier worden ideeën ontwikkeld die hartstikke leuk zijn, spannend en uitdagend. Op zichzelf leveren die al een heel leerproces op, en nieuwe kennis. Dat is ook belangrijk en die moet je natuurlijk gebruiken.

Jansen: "Ik kan mij bijna niet voorstellen dat 80% van de hier gepresenteerde ideeën niet door zou gaan."

De Boon: "Dat snap ik. Dat is ook het aardige van een zoektocht. Dat je je inderdaad niet kunt voorstellen dat je halverwege een andere richting in moet slaan of dat je andersoortige kennis nodig hebt, andere instrumenten, andere regels van de overheid of dat er ineens nieuwe financieringsinstrumenten komen van banken die meedoen in die arena waardoor sommige dingen dan toch resultaat opleveren."

Jansen: Kun jij iets zeggen over de voorwaarden voor die samenwerking, voor dat samenbrengen van die mensen?

Herman de Boon: Samen werken is hartstikke moeilijk. Wat wij graag willen bij InnovatieNetwerk is, dat er een aantal voortrekkers zichtbaar worden en het voortouw gaan nemen. Koplopers dus, die commitment afgeven over wat er moet gaan gebeuren. InnovatieNetwerk wil die personen en partijen graag bij elkaar brengen om zo de kansen op een transitie en daarmee ook hun mogelijkheden te vergroten."

Jansen: "Op wat voor gebied dan bijvoorbeeld?"

De Boon: "Om te beginnen is het nog lang niet gezegd dat de wijze waarop wij vandaag de dag landbouw bedrijven, dat dat niet - binnen maatschappelijke kaders - kan worden

voortgezet. Verder zullen wij veel meer moeten kijken of marktgericht werken en ondernemerschap in de groene functies kunnen worden verbonden met andere financieringswijzen. Ik wil ook wijzen op de veranderingen in de onderstroom die in Brussel gaande is. Er is daar een verschuiving van traditionele landbouwsteun richting de groene kant. Daar liggen dus wellicht mogelijkheden in de toekomst om vanuit die fondsen de hier besproken initiatieven daadwerkelijk te ondersteunen. Aan die groene functie valt nog heel veel te doen."

"Mocht blijken dat de Nederlandse land- en tuinbouw om wat voor reden dan ook de maakfunctie moeilijk in Nederland kan handhaven, dan kunnen wij nog altijd kijken of wij die regiefunctie in die agroketens naar ons toe kunnen halen. Een mooi voorbeeld is dan denk ik ook in de tuinbouw waar de Nederlandse bloemenveiling een soort vliegwiel en draaischijf van de internationale wereldhandel is geworden."

Jansen: Waar hoop jij nou eigenlijk op? Wat zou je graag bereikt willen hebben voordat je deze functie weer neerlegt?"

Herman de Boon: Natuurlijk moet je het geloof hebben in de veelvormigheid van het perspectief dat voor de Nederlandse land- en tuinbouw is weggelegd. En als je dan internationaal kijkt wat er gebeurt, dan denk ik dat Nederland voorloper moet kunnen blijven.

Leoni Jansen: "Waarom denk je dat?"

Herman: In de afgelopen jaren zijn we (Cebeco Groep) in 30 landen over de hele wereld verspreid. Dan kun je redelijk inschatten wat er gebeurt. Nu komt kip uit Thailand of uit Brazilië, tegen hele lage prijzen. Dat redden wij in Nederland niet. Dus moeten wij iets anders doen. Ik verwacht dat wij die draai kunnen maken in de komende jaren naar die duurzame landbouw, dank zij de veelvormigheid aan initiatieven en de vele mensen in het netwerk die erbij betrokken zijn.

Jansen: We hebben het uitgebreid over belemmering van regels gehad. Als je één regel mocht veranderen, welke zou dat zijn?

De Boon: Er is in ieder geval één groot probleem en dat is de grondproblematiek in Nederland. De grond is niet mobiel genoeg. Die ligt teveel vast en daar moet meer beweging in komen. Want wil je herstructureren, herordenen en anders inrichten dan zal er op dat terrein in ieder geval tenminste iets moeten gebeuren.

Of er wel aan alle behoeften kan worden voldaan; moeten er geen harde keuzes worden gemaakt en wie maakt die keuzes dan? De rol van de overheid bij innovaties en belemmeringen die moeten worden overwonnen. Hoe kan ruimte voor experimenten worden gecreëerd, zonder dat regelgeving belemmert?

Keuzes maken of alle goeds een kans geven

Leoni Jansen lanceert de stelling: 'pluriformiteit kan niet, wij kunnen niet alles tegelijk willen, er moeten keuzes worden gemaakt.'

Chris Kalden vindt het een beetje ouderwetse opvatting – die hem 'dus'wel aanspreekt.

Geanimeerde discussies tijdens de pauze bij de stands.

Chris Kalden

Discussie tussen bestuurders en ondernemers

Na de pauze leidt Leoni Jansen een discussie tussen bestuurders, ondernemers, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en onderzoekers. Uit de presentaties van de projecten en de gesprekken daarover worden de volgende onderwerpen indringend besproken:

“Je moet inderdaad kiezen. Maar dan moet er ook wel iets te kiezen zijn. Dat is nu juist de relatie tussen pluriformiteit (het ontwikkelen van diverse oplossingsrichtingen) en de richting die je met de landbouw op wil. De overheid moet geen prioriteiten stellen, maar het speelveld markeren. Daarbinnen kan iedereen zelf bepalen waar ie zich het lekkerst bij voelt en kiezen om dit of dat te gaan doen.”

Over de belemmeringen die mensen voelen bij

de geldende regels zegt Kalden: Ik heb het gevoel dat er heel sterk - ook op dit moment - een perceptie is van 'regels die alles belemmeren'. En als je dan verder gaat vragen, dan valt het wel eens mee. Aan de andere kant nemen wij deze signalen wel serieus en zijn wij bezig met te kijken waar regels niet nodig zijn. Je zult altijd regels moeten stellen in een heel ingewikkelde maatschappij als de onze. Welke regels nu echt nodig zijn en welke onnodig, is ingewikkeld. Daar zijn wij mee bezig. Maar ik geloof niet dat de regelgeving als zodanig de meest bepalende factor is bij het niet van de grond komen van vormen van innovatie.

"Voor mij liggen er heel belangrijke keuzes op het verantwoordelijkheidsniveau van de rijksoverheid. Wat hebben wij nou voor beeld bij de betekenis van het platteland in Nederland. Daar zijn wij niet helder in vanuit de rijksoverheid. Daar zijn wij wel driftig mee bezig, ik zie in de komende jaren daar die helderheid wel geleidelijk aan ontstaan. Dan moeten vervolgens individuen bepalen hoe zij zich willen voegen, willen passen in zo'n beeld en de manier waarop. Dat beeld is pluriform, zoals dat heet: multifunctionele landbouw. Dat gaat dus om landbouw die voor de wereldmarkt gaat en alle andere varianten die je daarvan hebt. Ik geloof niet in een monocultuur van rijkdom. Je kunt niet rijkdom creëren door voor één ding te kiezen."

Jan Boom is betrokken bij een aantal innovatieve projecten. Hij reageert op Chris Kalden met: "Ik ben het gedeeltelijk wel met Kalden eens. In zijn algemeenheden kan ik hem wel volgen. Als het gaat om die regelgeving toch echt niet. Er zijn helaas teveel voorbeelden van, dat wat wij verbrede landbouw zijn gaan noemen - dus boerenbedrijven die zoeken naar een verbreding van hun economische basis en allerlei andere activiteiten willen ondernemen - dat die bij het realiseren van die initiatieven krakend vastlopen op bijvoorbeeld het niet kunnen krijgen van een bouwvergunning omdat het niet om agrarische activiteiten zou gaan. Dit is

maar één voorbeeld, dat ik naar believen eindeloos kan uitbreiden."

Gevraagd naar de oplossing voor dat probleem suggereert Boom: "bij diegenen die de regels maken, die dus de bestemmingsplannen aansturen - de provincie, maar natuurlijk ook de rijksoverheid - moet begrip ontstaan voor wat is gaan leven in de samenleving. En zeker in de boerensamenleving. Het begrip verbrede landbouw moet vertaald worden in regels die uiteindelijk in bestemmingsplannen neerslaan. Anders loop je als kleine ondernemer er compleet op vast."

Pieter van Geel

Vanuit een provinciaal perspectief reageert Pieter van Geel (gedeputeerde ruimtelijke ordening bij de provincie Noord-Brabant). "Wij moeten natuurlijk niet zeggen 'laten wij die regels niet bijstellen'. We moeten wel eerst eens nadenken wat wij willen. Als wij in Brabant zeggen - of in de rest van Nederland -

in het primaire agrarisch gebied, daar willen wij geen andere activiteiten hebben dan agrarisch, dan is dat een hele heldere keuze à la kristal. Dan kies je voor agrarische activiteiten in het primair agrarisch gebied.

Jansen: Dan kun je dus nooit meer zo'n leuke boerderij maken waar ook nog gehandicapten terecht kunnen komen.

Van Geel: Maar in dit land kan niet overal altijd alles. Dat betekent dat je gebieden aanwijst waar wij het wel doen met elkaar en andere gebieden waar wij dat niet doen. Ook in het belang van de landbouw.

Jansen: Maar weten jullie daar dan wel genoeg vanaf? Dat meen ik echt, als jij toch als bestuurder hoort van wat je allemaal met agrarisch en met combinaties kunt doen dan is dat begrip agrarisch toch wel erg nauw.

Van Geel: Laat ik dan een voorbeeld noemen. Stel wij zijn voor een zorgboerderij en ook voor: hier even afstappen, ons Mien zal wel tappen'. U kent die recreatiebedrijven in het buitengebied wel, met agrarische activiteiten gecombineerd. Maar nu stopt de agrariër in een keer als agrariër met zijn activiteiten... dan heb ik op een gegeven moment een hotel in het buitengebied of ik heb iets anders in het buitengebied... Daar mag je ook over nadenken."

In ons land hebben we er nu eenmaal voor gekozen dat de Tweede Kamer, de Staten of een gemeenteraad uiteindelijk de baas is.

Ruimte voor experimenten

Peter Smeets van Alterra reageert met: "In Nederland hebben wij heel veel dichtgeregeld. Niet alleen in de landbouw, ook met de ruimtelijke ordening, met het milieu. Dat is terecht gebeurd. Als je kijkt naar hoe de landbouw functioneerde en problemen ontkende. Er is nu een cultuur ontstaan van 'die landbouw die doet zoveel fout en LNV is de zaak vooral gaan dichtregelen'. Dat hebben zij voortreffelijk gedaan.

Peter Smeets

De zaak is nu wel potdicht. Er kan dus helemaal niks meer. Dat bewustzijn is nu ook wel doorgedrongen. Men is dus bezig om dat om te bouwen, maar intussen zijn ook twee of drie andere departementen met regelgeving bezig gegaan. Dat hele complex duurt nog wel een jaar of tien. Waar ik voor zou willen pleiten is dat er op korte termijn experimenteerruimte komt waarin het soort experimenten waar wij er vandaag al een stuk of tien van gehoord hebben, ruimte krijgen - om niet tegelijkertijd aan alle regels te moeten voldoen. Dat kan voor die experimenten niet, zij steken toch al hun nek uit. Wat wij de afgelopen jaren hebben gezien is dat juist de voorlopers, doordat zij hun risico nemen op het experiment wat zij willen, kapot gaan op de regels waarin zij worden doodgeknuffeld. Dat werkt dus niet zo, de innovativiteit gaat om zeep. Dat is precies wat wij niet willen." Chris Kalden antwoordt: "Om aan te geven dat wij niet doof zijn, twee voorbeelden: Winnie Sorgdrager doet voor ons het project innovatiebelemmerende wetgeving, om te kijken of er wetgeving is die onnodig innovatie belemmert en waar je een andere

insteek voor zou kunnen kiezen. Tweede: ik heb een aantal jonge LNV-ers gevraagd om op zoek te gaan naar voorlopers, daarmee in gesprek te raken zonder verwachting te wekken dat alles wordt opgelost en gezegd: 'ga nu eens gezamenlijk aan de gang om die problemen', die Jan Boom schetst, om die in beeld te brengen om te kijken of er wat aan gedaan kan worden."

Volhouden

Jansen: Hier zitten mijnheer en mevrouw Hoeve van de Stadshoeve boerderij. Er wordt ook algezegd "de knuffelboerderij". Hoe komt u daar eigenlijk bij.

verzonnen hebben. Ik weet ze voor de helft. Ik heb hier ook weer een nieuwe gehoord waarvan ik niet wist, ik zeg hem niet... Die quiz doen wij de volgende keer.

"Het is zo moeilijk om de weg te weten. Bij wie moet je nu zijn. Wij moeten eerst naar een deelraad. Ik weet niet bij wie. Het heeft een jaar op het verkeerde stapeltje gelegen. Dan moet het weer naar de provincie. Wie moet ik daar weer voor aanspreken? De brandweer wil dat, het milieu wil dat. Je wordt er gek van. Jan Boom heeft ons geholpen. Die kent zijn mannetjes. Maar als je die niet kent, moet je heel lang volhouden. Het lukt wel hoor, maar je moet wel volhouden.

Peter Willekes van de gemeente Nederweert vult aan: "Ik word hier vanmiddag toch echt uitgedaagd om daar iets meer over te vertellen. Zeker ook omdat de heer Kalden net een voorbeeld heeft genoemd. Onze gemeente, waar ook Harold Kupers net een presentatieplan van heeft gepresenteerd, is aangewezen door LNV, gevraagd zelfs, om een reconstructiepilot te doen. Dat hebben wij ruim drie jaar geleden opgepakt. Dat hebben wij gedaan zoals de minister dat gevraagd heeft dus vanaf de basis, integraal met alle sectoren die in dat landelijk gebied betrokken zijn. De Natuur, de landbouw, de recreatie, de provincie, de waterschappen, de gemeenten, noem maar op. Alle partijen aan tafel, een plan uitgewerkt. Doelstelling? Directie Zuid van LNV heeft gezegd – problemen hebben wij zat, jullie dragen de oplossingen aan. Dat hebben wij ook heel intensief gedaan. Toen gingen wij met het plan naar de minister en toen was het van, ho eens even, wat zijn jullie aan het doen en kan dan wel? Terwijl we volledige overeenstemming hebben en draagvlak lokaal, om het ook daadwerkelijk in het landelijke gebied neer te zetten. Dus toen zei de minister en met name de staatssecretaris ook waar ik een paar weken geleden nog bijgezet heb: ja, maar wij hebben onze eigen verantwoordelijkheid. En dan vallen mij natuurlijk de klompen uit.

Angela Hoeve

Wij zijn een boer en boerin in Waterland. Het is bij ons wel gelukt met alle regels, met alle toestanden. Wij hebben een kleine boerderij, wij melken 25 koeien, wij ontvangen schoolklassen uit Amsterdam, die krijgen bij ons boerderijles, wij hebben een opvang van 0 tot 100 jaar bij onze boerderij. Het is zo gemakkelijk gezegd van, je hebt een plan en dan ga je naar de overheid, daar ben je welkom. Ja, dag."

"Als je een prachtig plan hebt, moet je het eerst op papier zetten, dat is al een vak apart. Dan zijn er regels, echt hoor, de boeren en boerinnen weten niet wat voor regels jullie

Want op dat moment is de vraag die de minister zelf aan ons gesteld heeft absoluut niet meer aan de orde.”

Jansen: Wat heb je gedaan?

Willekes: Wij hebben gedaan wat ook daar die mevrouw zei van vasthouden en doorzetten en smeken. Wij hebben als het ware gesmeekt ook op het ministerie van VROM om beleidsruimte, want wij hebben ook experimenteeruimte nodig om bepaalde regeltjes een klein beetje bij te stellen om die experimenten in dat pilot gebied ook daadwerkelijk te kunnen neerzetten.

Ruimte in de regels

Juun de Boer, directeur van Natuurmonumenten zegt: “Ik zit hier recht tegenover Franck Kuiper en ik zit de hele tijd te denken van wat er kan. Hij heeft daarstraks natuurlijk het nodige gezegd over die agrarische natuurverenigingen, over In Natura. Als het gaat over dat soort problemen hè, want je moet onderscheid maken tussen de Nederweert-problemen – die grootschalig zijn en waar een heleboel met gebeuren door een heleboel partijen bij elkaar, en gewone bedrijfsproblemen waarbij ondernemers plotseling een idee hebben van, die kant zou ik op willen gaan. Ik denk voor het laatste geval dat clubs als In Natura zich dóór zouden moeten ontwikkelen om juist ook die individuele ondernemers bij dit soort bewegingen te kunnen ondersteunen. Want zij hebben kennis en mogelijkheden om bruggen te slaan naar de provincie, naar het Rijk als het moet. Ik denk dat dat heel praktisch is.

Franck Kuiper Van In Natura: “Wij zijn onder andere ook bezig met hoe je frustrerende regelgeving kan omturnen in stimulerende regelgeving. Zo kun je denken aan een basisbonusverhaal. De basis zorgt dat je minimaal dat regelt wat je wilt regelen, maar als mensen met een integraal plaatje komen voor een streek dan zouden ze de ruimte moeten hebben om buiten die regels te komen. Als

bijvoorbeeld een streek zegt: wij willen aan natuurbeheer doen, wij gaan samenwerken met Natuurmonumenten, wij gaan samenwerken met Staatsbosbeheer of andere terreinbeheerders en wij komen met elkaar met een goed natuurplaatje en het past niet precies in het bestemmingsplan, het past niet precies binnen de regels die vorig jaar, twee jaar geleden of tien jaar geleden bedacht zijn, dan zou die ruimte er moeten zijn. In de regelgeving zou je daar die ruimte moeten maken voor de innovatie. Als het plan klopt, als het integraal is, als er meerdere partijen in betrokken zijn, dan zou de ruimte voor het experimenteren er gewoon moeten zijn. Die toekomst: die geen last heeft van de regels van gisteren.

Van Geel: “Het probleem is dat wij hier praten over regelgeving die beknellend is, maar ondertussen - denk aan Enschede en Volendam - vraagt de samenleving en ook de Tweede Kamer om steeds meer regels die toegepast, gehandhaafd moeten worden. Dus je krijgt een wat schizofrene situatie dat aan de andere kant de samenleving afrekenbare taakstellingen, heldere afspraken wil. Ook Europa vraagt van alles. Dat moet daar controleerbaar zijn, toetsbaar. Er is een krachtige sfeer ontstaan van afrekenbaarheid. Dat is best goed in sommige opzichten want je moet doen wat je zegt. Maar op het moment dat je dan vraagt om

vrijheid van regels, experimenteerruimte dan is dat in strijd met dat stukje onderstroom wat zich op dit moment in de samenleving ontwikkelt. Ik vind dat wij ook niet moeten vergeten wat op dit moment gebeurt. Ook ons zelf nagaan of dat sturen vanuit het Rijk naar provincie of gemeente op afrekenbare doelstellingen en taakstellingen, of dat nu wel de lijn is die in de toekomst dit soort transities en vernieuwingen stimuleert.

Differentiatie in gebieden

Chris Kalden heeft de discussie met interesse gevolgd en zegt: "Er is iets wat volgens mij bij heel veel van de opmerkingen speelt. Ik vind dat wij op dit moment, en dan praat ik vanuit LNV, niet goed zijn als het gaat over gebiedsgericht beleid. Wij hebben regelingen die heel sterk individueel gericht zijn en ook heel sterk sectoraal gericht zijn. Onze grote opgave ligt er de komende jaren in om gebiedsgericht ruimte te geven en dan ook niet te zeuren uit Den Haag over de snippers maar wel vast te houden aan de resultaten op gebiedsniveau. Die slag die komt volgens mij tegemoet aan heel veel van de opmerkingen en gevoelens en dat doe je niet van vandaag op morgen. Die verantwoordingsverplichting, de afrekenbaarheid, etc. die is er ook, die moeten wij op een andere manier samen met de provincies, samen met de mensen die in zo'n gebied bezig zijn, gestalte geven en daar zie ik alle redenen toe om dat te doen.

Mevrouw Hoeve: Die aanzwellende stroom van regels, hoe krijg je die ooit in bedwang. Hoe krijg je dit monster ooit onder controle? Innovatoren, die vragen niet om regels, die vragen om faciliteiten. Die moet je niet reguleren, die moet je faciliteren. Er zijn inderdaad veel innovatoren hier die van buiten de landbouw komen, want de boeren, die zitten met een heel groot betonnen blok regelgevingen in hun hals. Die zakken bijna in de drek, terwijl die regelgeving faciliterend moet zijn aan die innovatoren. Er moeten

keuzes gemaakt worden tussen innovaties: welke wel en welke niet? Als het 'wel' is, dan moet je die ondersteunen en faciliteren en dan moet je niet met die regels in de nek van die boer blijven zitten, want dan zakt hij helemaal naar de prut.

"Een voorbeeld. Een tijdje geleden heeft de overheid het MINAS in het leven geroepen. Dat is een mineralenregelsysteem. Dat werkt niet, dat klopt niet. Nu vragen zij ons om mee te innoveren om management tools te ontwikkelen om dat gedrocht van die regelgeving voor ons te managen, terwijl dat hele ding niets toevoegt aan het oplossen van het mestprobleem. Dan moet je die regels afschaffen of aanpassen. Niet daar management-tools voor ontwikkelen zodat wij die ellende kunnen.

Innovatiedoel duidelijk?

Jeroen de Kempenaar werkt voor innovatie- en business-development-projecten. Hij vertelt: "Een van de belangrijkste dingen die wij bij alles constateren, of wij nu innovatie doen voor bedrijven of voor overheid, is het feit dat je eerst moet verzinnen waar je naar toe wilt. Het gesprek hier gaat over lovenswaardige innovatie-initiatieven en de hindernis al dan niet van regels. Ik kan mij voorstellen dat die uiterst hinderend werken, maar als wij niet min of meer collectief verzinnen - of door de overheid, die wij als sturende vader beschouwen, opgelegd krijgen - welke kant wij opmoeten, innoveer je helemaal niet.

Jansen: De stelling is: Het heeft geen zin om innovatieve projecten op te starten als wij nog niet hebben besloten hoe de toekomst eruit moet zien.

Aalt Dijkhuizen, voorzitter van de raad van bestuur van Wageningen Universiteit en Research Centrum wordt gevraagd of 'zij' niet de kunnen uitstippelen waar wij met z'n allen naar toe moeten?

Aalt Dijkhuizen

Dijkhuizen antwoordt: "Dat zou wel kunnen, maar ik weet alleen niet of dat geaccepteerd zou worden. Dus dat zouden wij ook niet willen. Ik denk: wij zijn met z'n allen en dat betekent ook dat wij steeds meer met elkaar interactief er over bezig moeten zijn. Dan zou het voor mij èn èn zijn. Enerzijds moeten wij, en dat mag je ook van het onderzoek verwachten, proberen verder die toekomst in te kijken, welke alternatieven denkbaar zijn. Anderzijds is het ook heel belangrijk, en dat heeft Herman de Boon ook al gezegd, dat wij dit soort voorbeelden hebben. Want je kunt wel op tig manieren die toekomst indenken waar je nooit uitkomt. Ik vind dat voorbeelden ook sturend zijn om weer beter met betere vragen die toekomst in te kijken, dus ik zou zeggen én én. En dat gebeurt ook."

Jansen: En mijnheer Hoogervorst, waar zit hij? U bent de voorzitter van LTO Glastuinbouw en voorzitter van de Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland. Kunt u niet een beetje bedenken waar wij met zijn allen naar toe moeten?

Hoogervorst: Nou, wij zijn in de glastuinbouw eigenlijk al een stukje op weg. Als een van de grootste hebben wij gezegd: overheid geef nu aan, aan welk doel wij moeten voldoen als ondernemer, binnen welk doel wij mogen produceren en dan regelen wij het wel. Toen zijn wij op pad gegaan en het bleek dus, dan kom je bij het ministerie van Landbouw terecht, maar die communiceert niet met VROM, niet met EZ, niet met Verkeer- en Waterstaat, niet met de provincies, niet met de gemeenten, dus die hebben wij allemaal in één hok gestopt en gezegd, laten wij eens gaan communiceren met elkaar. Toen hadden wij de beelden scherp. Op een gegeven moment bleken we 61 middelvoorschriften te hebben. Wij zaten allemaal met rode koontjes. Wij hebben nu geregeld met al die ministeries en gemeenten en provincies dat wij de doelvoorschriften teruggebracht hebben tot 12 doelvoorschriften en daarbinnen moet die ondernemer ondernemen. Dat betekent dat hij nu heel gericht gaat zoeken om de doelen die gesteld zijn door de overheid te realiseren. Daar komen nu een heleboel innovatieve projecten van om die doelen te gaan realiseren, want wij hebben geweldige ondernemers in Nederland, geweldige innovatieve krachten in Nederland, en die kun je alleen gebruiken als je je doelen vooraf helder stelt.

Jan Duijzer, directeur van LTO Nederland zegt: Ik vind het heel interessant wat Frans Hoogervorst net zegt, omdat ik het heel eng vind om te verwachten dat een overheid of Wageningen de richting wel helemaal zal bepalen. Ik denk dat boeren en tuinders dat zelf ook voor een heel stuk wel aanvoelen. Die zien ook de markt, die zien de samenleving, die zien consumenten en die weten ook heel goed waar zij heen moeten. Je moet platforms creëren, denk ik. En dat doet die tuinbouw, daar is Frans mee bezig geweest. Waar je innovatieve mensen bij elkaar brengt dan heb je natuurlijk met al die andere schakels te maken, dan heb je met kennis te maken, met Wageningen, dan heb je met overheden te

maken. Je kunt wel zelf richting geven en je kunt wel die ondernemer stimuleren de grens op te zoeken. Ik merk dat waar je wel met regels te maken, die lang niet overal belemmerend zijn. Kijk maar op de Floriade, naar 'de kas van de toekomst' zeg ik dan maar even, daar zijn heel veel innovaties zichtbaar waar geen wet zich tegen verzet. Dan gaat het om innovaties met energie, zonder energie, dan gaat het om innovaties met arbeid, er zijn echt heel veel dingen mogelijk die voorop staan in de tuinbouw, de tuinbouw van de toekomst en waar ondernemers gewoon de weg wel kunnen vinden.

Mevrouw Hoeve: Mijn doel is boerin blijven!

En ik denk dat dat gewoon echt de basis is van dit hele probleem. Hier zitten alle mensen bij elkaar die ons moeten gaan helpen, je weet zelfs hier de weg niet. Ik snap niet wie wie is, het zijn er heel veel. Ik heb in De Boerderij gelezen dat er op één boer tien beleidsmedewerkers werken....

Jan Boom uit Waterland zegt: "Er werd één opmerking gemaakt: moeten wij niet naar experimenteerruimten, vernieuwingsruimten? Ik denk dat wij in een fase zijn waarbij er tal van goede voorbeelden komen voor wat ik denk dat niet één doel is. Het gaat om pluriformiteit. Waar de behoefte aan is dat is dat die de ruimte krijgt en ik denk, voordat wij al die regels omgebouwd hebben, zijn wij een heel eind verder. Er werd al genoemd tien jaar. Een ander zei dat het nooit zal lukken. Kunnen wij nu niet met elkaar voor elkaar krijgen dat wij voor die nieuwe bewegingen ruimte krijgen om ook in de praktijk te experimenteren, om ook uit te vinden die 80% van De Boon die toch nog gaat mislukken of misschien wel die 90%, want zij moeten zich ook nog bewijzen. Daar kan ook onderzoek en praktijk in samenwerken en dan kunnen wij ook de goede er uit vinden en dan kunnen wij langzamerhand ook zeggen, nou moeten wij daarvoor weer meer de regels afpellen. Krijgen wij op die manier niet die transitie in beweging? Ik zou er sterk vóór zijn.

Jan Boom: "Is dat niet precies wat

InnovatieNetwerk en haar uitvoeringsorganisatie in feite doet? Ik heb daar hele positieve ervaringen mee, moet ik zeggen. Die hebben een instrument ontwikkeld – voorzover ik dat kan bekijken – waarmee zij criteria in handen hebben om projecten en projectclusters te beoordelen op de mate van innovativiteit, op de mate van duurzaamheid.

Peter Vingerling, directeur strategie en beleid van de Dierenbescherming zegt: "Je zult je eerst moeten afvragen: "Waarom praten wij überhaupt de laatste tijd met zijn allen zo veel over transitie naar een duurzame landbouw?" Dat komt omdat wij aangelopen zijn tegen de grenzen van wat nog toelaatbaar werd geacht door de maatschappij. Dan moet je ook luisteren in dat transitieproces van wat de maatschappij aanbiedt als richtinggevend voor nieuwe ontwikkelingsruimten. Ik denk dat als je daar haaks op gaat innoveren, je dan wel kunt zeggen: ja, jullie zijn toch de 'Firma Nooittevreden', dat zijn wij inderdaad ook niet, en dat moeten wij ook vooral zo blijven, maar een beetje tevreden mogen wij wel worden.

Duijzer reageert met: Belangenbehartigende organisaties die one issue belangenbehartigers zijn, die kunnen nooit blijven bestaan. Als wij als LTO zouden zeggen, wij willen alleen boer blijven of alleen tuinder blijven en voor de rest kijken wij nergens naar, dan ben je geen goede belangenbehartiger. Dat geldt ook voor de milieuorganisaties. Het gaat wel als je met elkaar kunt kijken wat de goede richting is, wat is het proces wat wij moeten voeren, en welke doelen zien wij daarbij. En wij moeten allemaal een beetje inschikken en als wij dat doen dan ben ik er van overtuigd dat wij toch die doelen kunnen formuleren en realiseren. Want er zit ook in de boerenstand bij de tuinders zoveel innovatief vermogen om schoner te kunnen produceren, om maatschappelijk verantwoord te produceren. Dat is gigantisch, maar heel veel organisaties zijn nog met one issue bezig."

Herman de Boon zegt: Ik wilde één opmerking maken over de doelstellingen. Wij hebben allemaal naar onze voorzitter Sjeng Kremers geluisterd, en die heeft heel helder drie lijnen

uiteengezet waarlangs een duurzame lijn, die transitie naar een duurzame landbouw, zich moet ontwikkelen. Die grondgebonden plattelandsdiensten, de intensieve agroproductie, ook goed om over te horen van iedereen, de derde lijn de regiefunctie, mondiaal. Ik zie twee manieren van sturen: "Een ervan is dat die randvoorwaarden binnen dat functioneren ook uit andere beleidsterreinen komen. Die komen uit milieubeleid, uit waterbeleid. Die zullen soms pijn doen, maar die kunnen op zich tot innovaties leiden. Dat is ook op het gebied van de automobiellandbouw gebeurd, als je daar de emissie standaard op 0-zet zal dat leiden tot innovatie. Aan de andere kant zal de overheid niet alleen regels moeten hebben, maar zal ook actief moet participeren, omdat heel veel van die gevraagde vernieuwing niet zonder de overheid tot stand komt. De markt kijkt niet naar ontwikkelingen van 10-15 jaar. Die wordt op veel kortere termijn afgerekend, dus de overheid zal ook in participaties en ontwikkelingsmaatschappijen

Innoveren van (landbouw)systemen is een proces waarbij niet alleen kennis en kunde een rol spelen, maar vooral ook creativiteit. Om dat te ondersteunen worden tijdens de conferentie de meningen en indrukken van de deelnemers door schilderes Susanna Popta vastgelegd op het doek.

mee moeten doen om die slag te maken. Alleen de randvoorwaarden scheppen is niet voldoende."

Jansen: Tot slot. Laten we eens kijken of onze discussie heeft geleid tot creatieve impulsen op het schildersdoek. Susanne Popta toont twee doeken: de eerste illustreert de discussie voor de pauze, de tweede die erna. "Het toont zowel de emoties als de pogingen om dingen te verbinden en te combineren. In de arena, waar de discussies nog moeten plaatsvinden, heb ik het doek leeg gelaten", zegt Susanna. "Heel passend", zo is het antwoord van dagvoorzitter Leoni Jansen.

SAMENVATTING EN AFSPRAKEN:

HOE NU VERDER?

Voorzitter J. Kremers bedankt Leoni Jansen en Paul Bos voor hun fantastische bijdrage aan deze middag. Samenvattend concludeert hij: “De noodzakelijke transitie naar een duurzame landbouw is een enorme, veelzijdige en uitdagende opgave. Ik constateer dat de partijen die in die transitie een belangrijke rol moeten spelen – en die hier aanwezig zijn – zien, dat die transitie uitsluitend door samen te werken kan worden gerealiseerd. Deze conferentie heeft ook duidelijk gemaakt hoe omvangrijk de klus is die op ons aller bord ligt. Het vergt een forse inspanning van ons allen, hier vandaag aanwezig, maar ook van velen die hier vandaag niet zijn.

De vraag is, hoe nu verder en wat mag u van InnovatieNetwerk verwachten?

Mij lijken voor het vervolg twee lijnen belangrijk. “Ik zou de eerste lijn willen typeren met: koesteren en stimuleren, uitbouwen en versterken.

Het is goed dat er al diverse initiatieven gericht op een transitie naar duurzame landbouw zijn. Wij hebben daar vandaag een aantal inspirerende voorbeelden van gehoord en ook gezien. Die initiatieven verdienen het om gekoesterd en gestimuleerd te worden. Zij dienen ruimte voor verdere ontwikkeling en realisatie te krijgen en de barrières die zich op hun terrein voordoen moeten wij zoveel mogelijk zien te slechten. Dat is niet eenvoudig, maar het is wel noodzakelijk. Ik heb vandaag bij verschillende besturende geproefd dat zij ook bestuurlijke ruimte willen bieden en goede initiatieven willen stimuleren. Op dat commitment zal InnovatieNetwerk voortbouwen.

Daarnaast moeten wij met kracht die transitie naar een duurzame landbouw uitbouwen en versterken, want er staat ons in de komende jaren veel te doen. De wil daartoe is vandaag voldoende gebleken. In concreto gaat het dan

om het ontwikkelen van een gezamenlijk actieplan. Dit plan zal worden ontwikkeld onder leiding van Herman de Boon, in nauwe samenwerking met Jan de Wilt die door het bestuur van InnovatieNetwerk als themacoördinator is aangewezen. De uitwerking van dat actieplan zal gebeuren in wisselwerking met deelnemers in dit netwerk. Met u allen en met velen die er niet zijn. Dat actieplan moet erop gericht zijn de lijn en het enthousiasme van vandaag vast te houden en energie te ontlokken bij mensen die echt vernieuwing willen.

InnovatieNetwerk zal u en al diegenen die het betreft van nu af aan stelselmatig informeren over alle ontwikkelingen op dat punt. Als u goede ideeën hebt voor InnovatieNetwerk dan weet u ons vanaf vandaag te vinden. U mag ervan uitgaan dat dit actieplan in concept gereed is vóór 1 oktober a.s. Daarmee zijn doel en richting waarin wij willen gaan bepaald. En kunnen wij feitelijk aan het werk.

Ik complimenteer de organisatoren van deze dag en dank u allen voor uw belangrijke bijdrage in deze eerste fase van de Transitie naar een Duurzame Landbouw”

